

MOJCA POLONA VAUPOTIČ

Dalmacija, Jurij Dalmatinec in "njegovi obrazi"

Vsak umetnostnozgodovinski slog v določeni deželi ima poleg splošnih značilnosti še nekaj povsem svojega, edinstvenega. Nekaj, kar mu prispevajo sami domačini, umetniki, ki so že v preteklosti prihajali tja z različnih področij, okolje, dogodki, ki se tam vršijo in še kaj. Hrvaška je v primerjavi z našo deželo dokaj velika, in dejstvo je, da so se v preteklosti tam umetnostni stili še bolj mešali, in to spet na drugačen način kot pri nas. Zato pa je za razumevanje njihovega umetniškega sveta potrebno vsaj bežno poznavanje tamkajšnjega razvoja, vrednot ter odnosa do umetnosti.

Znano je, da so današnje Hrvaške zasedali osvajalci, ki so prihajali iz različnih geografskih področij ter iz različnih kulturnih krogov. Prav tako je bila več stoletij na mejni poziciji zahodnega kulturnega kroga, ki se je počasi odpiral proti vzhodu. Ozemlje današnje Hrvaške se delno sklada z linijo nekaterih priseljenih južnoslovanskih narodov v zgodnjem srednjem veku, delno pa tudi zaniha na nekoliko neugodnem položaju. Vzhodna meja Hrvaške varira okoli mej med nekdanjim Zahodnim in Vzhodnim Rimskim cesarstvom iz 4. stoletja. Kasneje, v 9. st., pa so bile opazne vidne razlike med katoliško in pravoslavno cerkvijo ter med 15. in 19. st. celo med krščanstvom in islamom. Tako so se v likovni umetnosti na področju Hrvaške mešale zelo različne narodne tendence in pogosto tudi razhajajoče kulturne sile. Ravno

zaradi tega so ponekod iz njihovega mešanja nastala edinstvena umetniška dela v zelo pozitivnem smislu. Prav tako še marsikje v Evropi obstajajo podobna področja, kjer so se srečevale različne kulture – npr. v Španiji ali v južni Italiji – vendar pa ima Hrvaška povsem drugačen položaj, saj se tukaj ne srečujeta zgolj dva, ampak se povezujejo ter prepletajo tudi (do) štiri kulturno-umetniški krogi: vzhodni in zahodni, severni in srednjeevropski ter južni mediteranski.

Eden od najznačilnejših spomenikov iz 4. st. na Hrvaškem je nedvomno Dioklecianova palača, pri kateri gre za poznoantično arhitekturo, v kateri so zbrani najrazličnejši umetniški vplivi ogromnega rimskega imperija. Monumentalna cesarska palača je v teku stoletij zrastle v majhno srednjeveško mesto – Split.

Katedrala

V zgodnjekrščanskem obdobju, med 4. in 6. st., so se v tedanji Saloni (današnji Solin), ki je bilo tudi rojstno mesto cesarja Dioklecijana, pričele pojavljati prve sakralne zgradbe. Okoli leta 614 se je Salona zrušila pod napadi Avarov in Slovanov. Mesto je bilo v bojih uničeno, njegove prebivalce pa so pregnali. Mnogi so se zatekli prav za dobro utrjeno obzidje Dioklecijanove palače. Ostanke Salone spadajo danes med najpomembnejša arheološka najdišča na Hrvaškem. Ohranjeni so deli nekdanjega obzidja, amfiteatra, term, starokrščanske bazilike in še nekaterih drugih objektov. Še sedaj je v uporabi del tedanjega akvedukta. V sedanjem Solinu so najdeni tudi ostanki sarkofaga kraljice Jelene Slavne z napisom, ki sodi med najpomembnejše dokumente starohrvaške zgodovine.

Od priseljevanja Slovanov v 7. st. pa do obdobja samostojne hrvaške države (9.–11. st.) se je na tedanjih tleh razvijala *starohrvaška predromanska arhitektura*. Šlo je za princip malih cerkvic, ki so se razlikovale zgolj v tlorisnih in prostorskih oblikah. Enak stil gradnje je bil tedaj poznan tudi drugod po Evropi. Te cerkvice namreč tvorijo posebno skupino spomenikov, pri katerih se venomerrazhajata dve vrsti mnenj umetnostnih zgodovinarjev

– ali gre v tem primeru za tradicijo antike in zgodnj srednjeveške arhitekture ali zadelež tako imenovane "barbarske" umetnosti – teza kontinuitete ali diskontinuitete v kulturi? Povsem nasprotna tem majhnim spomenikom pa je velika *rotunda sv. Donata* v Zadru iz 9. st., saj okroglo nadstropno ladjo s tremi apsidami spada med enega najbolj monumentalnih evropskih predromanskih spomenikov. Posebna skupina spomenikov, prav tako iz tega obdobja, pa so cerkve z jasnimi kontraforiji in zvonikisredi pročelja, kot je na primer prisv. *Spasu* na Cetini. Cerkev se namreč ponaša s svojevrstno arhitekturo, saj je zgrajena iz velikih kosov lomljenega kamna. Gre za enoladijsko longitudinalno cerkev v stilu trolistne apside. Kasneje je bila sredinska apside porušena ter zamenjana z večjim prezbiterijem. Ob vhodu, ki je hkrati westwerk, pa dominira velik in močan zvonik, medtem ko zidove podpirajo polkrožni podporne polstebri in dajejo cerkvi vtis utrdbe.

Sledi obdobje predromanske in romanske *pletene skulpture* na hrvaških tleh, ki pa je že zdavnaj našla svoje mesto tudi v zbirki najbolj čislane svetovne umetnosti. Žar svoje edinstvenosti širijo predvsem kamnite reliefne plošče iz *cerkve sv. Nedeljicev* v Zadru s svojimi pletenimi, linearno in ploskovito oblikovanimi figuralnimi kompozicijami iz Kristusovega življenja, ki so nastale v 11. stoletju. Označujejo hkrati tudi prelomni trenutek v izdelavi monumentalne romanske skulpture. Enkratni so prav tako spomeniki v obdobju predromantike – kjer je relief kot ornament vladal še dolgo časa, preden se je ponovno pojavil človeški lik ter figuralna kompozicija.

Križno-rebrasti obok v cerkvi benediktinskega samostana v Zadru iz leta 1105 je eden izmed najzgodnejših natančno datiranih spomenikov v Evropi, medtem ko je portal katedrale v Trogirju, avtorjamojstra *Radovana*, najmonumentalnejši spomenik srednjeveške skulpture na Hrvaškem ter hkrati v tem delu Evrope. Izdelan je bil leta 1240. Odlikuje ga specifičen prehodno romansko-gotski značaj

ter posebej naglašena humanistična težnja, ki izžareva izredno umetniško vrednost.

Mojster "mešanega" ali prehodnega gotsko-renesančnega sloga je bil *Jurij Dalmatinc*, saj je prav on dal pravi in neponovljiv pečat v razvoju zgodnjerenesančne skulpture, ob izvedbi originalne montažne gradnje iz kamnitih plošč pri konstruiranju šibeniške katedrale, med leti od 1441 do 1475. Omogočil je izgradnjo edinstvene stavbne strukture, izvedene od temeljev pa vse do vrha kupole, izrecno s kamnom, brez dodatkov katerihkoli drugih materialov. Jurijev naslednik, renesančni arhitekt in kipar *Nikolaj Florentinec*, je zaključil gradnjo šibeniške katedrale. Oblikoval je prvo in tako tekoč edino funkcionalno organsko renesančno cerkveno fasado v Evropi, na kateri "trollistna" oblika zatrepata ustreza obliki svodov v notranjosti. *Nikolaj Florentinec* je prav takoz mojstrom *Andrijo Alešijem* ustvaril renesančno kapelo sv. Ivana v Trogirju v 15. st., tudi iz kamna, zgledujoč se po *Juriju Dalmatincu* ter po lokalni antični tradiciji. Z novim odnosom do skulpture in oblikovanja notranjosti sakralnih prostorov, ki jih je prav tako doprinesel čas, je *Florentinec* uporabil metodo, ki je bila v evropski umetnosti razvita v obdobju visoke renesanse, še posebej v stoletju, ki je sledilo.

V dalmatinski arhitekturi tega obdobja pa je tudi sicer mogoče opaziti, da se na tem območju srečujejo trije močnejši umetniški tokovi, ki puščajo na spomenikih vidne sledi: to so spodnjeitalijanska, lombardska ter benečanska gotika.

V toku renesanse, med 15. in 16. st., se je še posebej živahna graditeljska aktivnost odvijala na obmorskem delu Hrvaške – v Dalmaciji. Dvigale so se celotnemestne četrti in preišljeno planirana mesta; obnavljala in gradila so se mestna obzidja in stolpi – še posebej v Dubrovniku ter na otokih Korčuli in Hvaru. Prav tako so gradili tudicerkve, kapele, samostane in večje zvonike; sakralne prostore so opremljali s kamnitimi ciboriji, oltarji s slikami in skulpturami iz lesa, z izrezljanimi kornimi sedeži terz ostalo cerkveno opremo.

Katedrala

Gradili in obnavljali so zgradbe v javne namene, od mestnih hišinknežjih dvorov, do javnih lož v odročnih vaseh. Zgrajenih je bilo na stotine kamnitih hiš in palač, nekatere srednjeveške pa so bile pregrajene z novo notranjo razporeditvijo; z dekoriranim kamenjem, umivalnicami, kamini, z vgrajenimi omarami, z novimi ali preoblikovanimi fasadami, s klesanimi okvirji vrat in oken, z balkoni pa celo s kičastimi ograjami, grbi ter reliefnimi okraski. Zgrajeni so bili tramovi, razmejeni z arkadami, posajeni so bili vrtovi z mediteranskim rastlinjem in kamnitimi dodatki, ki so podpirali odre nad sprehajališči s kamnitimi klopmi in stoli, s fontanami in ribniki. Vse pogosteje so se pojavljale tudi renesančne počitniške hišice, ki so jih domači graditelji ustvarjali dubrovniškimi plemičem na teritoriju svobodne Dubrovniške republike ter nasosednjih otokih. Zanimivo je to, da po njihovem asimetričnem tlorisu, funkcionalni organizaciji prostorov in odnosu do narave, ni mogoče najti tipičnih niti kvalitetno adekvatnih hiš nikjer v tedanji evropski arhitekturi.

Vse to sobila dela bolj ali manj enakih graditeljskih in klesarskih rok, z velikim številom dekorativnih in arhitektonskih skulptur, saj sta kiparstvo in arhitektura na vzhodnem Jadranu tradicionalno uporabljali kamen kot material za ustvarjanje, za razliko oddenimo Benetk, kjer se je že od nekdaj gradilo iz opeke. Še posebej na Hrvaškem je potrebno

Detajl katedrale

izpostaviti tista dela, ki so pomembna za nastajanje in razvoj renesančne umetnosti. Večina spomenikov iz 15. in 16. st. sicer pripada temu stilu, a tri arhitekturna dela iz tega časa so na tem področju izjemna: to so šibeniška katedrala sv. Jakoba, kapela blaženega Ivana v Trogirju ter Sorkočevićeva počitniška hiša na Lapadu pri Dubrovniku. Šibeniška katedrala, ki je projekt Jurija Dalmatinca, označuje prvi tipični spomenik zgodnje renesanse v Dalmaciji ali natančneje mešanega gotsko-renesančnega stila, in je hkrati v zgodovini evropske arhitekture edina grajena po principu gradnje iz kamna ter po originalni montažni metodi konstrukcije s pomočjo velikih kamnitih plošč, med seboj povezanih na utor in pero.³ Oblikovanje glavnega pročelja, ki ga je kasneje dokončal Nikolaj Florentinec, prihaja iz notranjih obokov. Fasada cerkve pa ni dograjena kulisa – kot v ostalih renesančnih primerih – ampak projekcija prostorov, ki iz nje "rastejo". Ravno zaradi tega katedrala predstavlja prvo in edino funkcionalno rešitev tako imenovane "trolistne" renesančne fasadev Evropi.

Šibeničani so se zagotovo sto let borili s Trogirčani za cerkveno samostojnost v času, ko se je naselje pod staro trdnjavo spreminjalo v mesto. Papež Bonifacij VIII. (1294-1303) je po zaslugi Pavla Bribinskega, pa tudi zaradi svoje anžuvinske politike leta 1298 ustanovil v Šibeniku škofijo ter ji dodelil pripadnost splitski nadškofiji. Že tedaj pa je bilo jasno, da je tedanja cerkev sv. Jakoba zelo majhna,

saj se je obred prvega škofa moral odvijati kar na trgu. Poleg tega, da so si meščani Šibenika želeli večjo cerkev, so bili hkrati okupirani z duhom tedanje Evrope, saj se je gospodarsko tekmovanje mest tedaj prevračalo žev umetniško – to pa je bilo prvenstveno usmerjeno na graditev katedral, središče duhovnega življenja ter meščanskega ponosa. Prav zaradi tega so pri ustvarjanju bodoče cerkve sodelovali vsi meščani, od kovačev in zidarjev, do kiparjev, slikarjev in zlatarjev. Še posebej se je pri tem projektu izkazal tedanji škof Bogdan Pulsić, ki si je z meščani vred želel hram, kjer bi se lahko odvijali obredi v vsem svojem polnem sijaju. Tako je bila 10. aprila leta 1402 podpisana uradna pogodba o gradnji nove, oziroma večje šibeniške katedrale.

Meje šibeniške škofije so v 15. st. sovpadale s teritorijem mesta Šibenika; od Rogoznice do Modrave in od morja do Petrovega polja. Škofija je na severu mejila na zadarsko nadškofijo, meja pa je nato tekla skozi Putičane, preko Velime in Gačez na Proklansko jezero, nad katerim so se naselja razprostirala proti skradinski škofiji. Z druge strani reke Krke je škofija zajemala naselja Bilice, Konjevrate, Pokrovnik ter se preko Vrhpolja spuščala proti Rogoznici, pod katero pa se je nahajala trogirski škofiji. Šibeniški škofiji so prav tako pripadali tudi šibeniški otoki.

Arhitekt in kipar Jurij Dalmatinec je bil rojen v Zadru, verjetno v prvem desetletju 15. stoletja. O njegovih prednikih ni znanega veliko, le da je bil sin "nekega" Máteja. Glede na to, da v rodnem kraju ni imel večjih navez, pomembnejših prednikov ali kakršnegakoli imetja, se je z željo po znanju izselil v bližnje Benetke, kjer se je v eni izmed delavnic tamkajšnjih mojstrov izučil gradbeništva in klesarstva. Poleg tega je znano dejstvo, da je sodeloval s tedaj poznanim bratom Bon pri izgradnji portala "La porta della Carta", ki se nahaja med doževo palačo in cerkvijo sv. Marka. Beneški pisni dokumenti o Dalmatincu sicer pretežno molčijo, njegova dela pa prav tako šena celotnem območju lagune niso odkrita. Pripisuje se mu prav tako oprsje sv.

Gregorja na stranskih vratih cerkve San Vitale ter kipa Moči in Umetnosti na doževi palači. Najbrž je tudi on tisti "*Shiavon che facce assai cose in Vinizia*", ki ga omenja celo Vasari, in tisti "*SerZorzi di Mathio taiapiera*", ki je bil beneški bratovščini sv. Krištofavzorna osebnost, vredna vsega spoštovanja.

Jurij Dalmatinec se je v Benetkah povsem osamosvojil, ustvaril si je družino, večjo hišo in imel služabnike. Njegova žena je bila Elizabeta del Monte, hči mizarja Gregorja iz obrtniške rodbine s poreklom iz Senja; eden njegovih sinov je bil klesar, drugi pa duhovnik. Glede na okoliščine se Jurij ni želel vrniti v domovino kot reven izseljenec, temveč kot samostojni in dobro usposobljeni mojster, z željo po ustvarjanju, in to prav v trenutku, ko je izvedel, da želijo meščani Šibenika povečati svojo prvotno cerkev. Tako je Jurij Dalmatinec prispel v Šibenik⁴ kot zrel človek in umetnik.

Z namenom, da bi stara šibeniška romanska cerkev prešla "iz dobrega na boljše", se je pet izbranih šibeniških plemičev odpravilo v Benetke, da bi našli tedaj že poznanega mojstra, arhitekta in kiparja Jurija Dalmatinca. Tako so po uspelem srečanju z njim 22. junija leta 1441 sklenili pogodbo za njegovo vodenje gradnje šibeniške katedrale – najprej za šest let. To je bil hkrati tudi preobrat v Jurijevem življenju, saj je tukaj pričel svoje povsem samostojno umetniško delo. Najprej je zbral mlade nadobudne mojstre ter ustanovil gradbeno-kiparsko šolo, ki je bila tudi nadalje zelo plodna po vsej jadranski obali. Vsi okoli njega so verjeli, da je prav on tisti, ki bodvignil katedralo nad vse ostale v dalmatinskih mestih. S tem pa niti slutili niso, da so prav tistega junijskega dne začeli tudi novo obdobje v umetnostnem razvoju te dalmatinske pokrajine.

Jurij Dalmatinec je že ob prihodu opazil pomanjkljivosti pri že obstoječih stenah šibeniške katedrale, ter jih popravil. Z meščani se je dogovoril, da je katedralo potrebno podaljšati in tako je dobil dovoljenje, da podre dve rektorski pisarni ter stojnice ob cerkvi, kar mu je omogočilo dvig stranskega

Kip sv. Jurija

prezbiterija. Po realizaciji tega je Dalmatinec vidno razširil svetišče, tako da je cerkev dobila obliko latinskega križa. Na križišču je postavil močne pilone, dabi se na njih drzno dvigovala kupola. Prav to bi bil namreč tisti čisti in dokončni akcent nacelotni cerkvi sv. Jakobater bistveni zaključek njegove veličastne zamisli.

Zaradi neravnega terena je Jurij dvignil še korni predoltarni prostor preko šestih stopnic ter ga ogradil z marmornatimi ploščami. Preko štirih in nato še preko treh stopnic je mojster dvignil oltarni prostor, tako da je glavni oltar postavljen visoko nad ladjo. Za vsem tem pa se nahajajo apside, ki delujejo dejansko v slogu treh gotških ladij. Da pa bi cerkev vendarle bila edinstvena v vsem svojem bistvu, Dalmatinec ni zidal le z običajnim, pustim štirikotnim kamnom, ampak je uporabljal dolge, velike plošče in bloke. Da bi sprostil glomaznost zidov, je sredi plošč izrezal štirioglate profilirane vdolbine in jih napolnil z rumenim arabskim gruščem.

Obrazi

Temu je dodal še plitke izzljubljenе niše s školjkami, medtem ko je temeljne robove obdal z listnatim reliefnim okrasjem.

Prav tako se Jurij Dalmatinec ni zadovoljil z enostavno zgrajenimi površinami zunanjih stranskih zidov svojih predhodnikov, temveč ga je razvil, razčlenil, ga okrasil ter mu pridihnil nov ritem. Pri tem se je prav pri čvrsto izbočenem kornišu (vencu), s katerim je opasal vse tri apside, v vsem svojem duhu predal svoji kiparski veščini. V vodoravnem zaporedju, izstopajoče od fasade, je ustvaril nadvse zgovorni oblikienain sedemdeset različnih človeških ter tri levje glave, obrnjene v različne smeri. Umirjene in zaobljene poteze okroglih lic, ostri in odsekani profili nagubanih ter slokih obrazov so predstavljeni v različno prepletenih, odlomljenih in včasih nemirnih potezah, z nategnjenimi rutami, mehкими kapami, turbani, trakovi in lovorjevimi venci. Prav nobena od teh izklesanih podob ni praznapatetična maska, niti mrtvi izmučeni obraz, stisnjen v duhu grafičnega realizma. S tem je mojster dosegel kontrapunkt cerkvenemu pročelju, saj je s kiparskim življenjem na križišču ulic "umiril in hkrati poživil" apside.

V tem neposrednem dotiku okamenelih obrazov z živim gledalcem je hkrati spregovorila vsa Jurijeva moč. Gledalec se lahko ob tem samo čudi njegovi veščini klesanja in oblikovanja, poznavanja nasprotij med svetlobo in senco, doslednosti v oblikovanju

podrobnosti, neskončnemu menjavanju različnih fizionomij, izraženih v naturalizmu rimskih ali pa gotsko-renesansnih portretov, ki je hkrati najvišje umetnikovo prodiranje v človeško psiho.

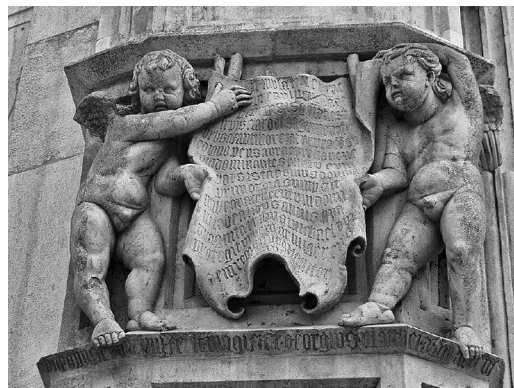
Zaradi svojih prirojenih, priučenih in že v Benetkah izostrenih opazovanj, je sedaj lahko Jurij še bolj pronicljivo motril spačene ali napol divje, pa vendar bistre ljudi s hribov, o katerih so v tem času šibeniški humanisti⁵ nadvse radi zbirali pregovore ter jih prevajali v latinščino. Iz kamna je z vso vnemo izklesaval od vetra izsušene in od morske soli razjedene obraze mornarjev, nemir potepuhov, radost otroške sreče, zanos sanjačev in naivnih, natančnost učenih, pohlep povzpeticov ter nadutost in pritajeni strah oblastnikov, proti katerim so se v tem starem hrvaškem mestu često na skrivaj pisali pamfleti. Opazoval je pritajenost starejših, moč mladeničev, čutnost in lepoto mladenk. Vse to nam je razkril z udarci svojega kladiva ter s preciznimi dotiki dleta, osredotočen, neizčrpen in zbran v opazovanju in klesanju, skozi gube čela ter pramene las, v utripih oči in drhtenju ust. Oblikoval je poteze, razburjene od radosti in spoznanj, oplemenitene in poduhovljene, pa surove in krčevite od mešanih, prepletenih čustev. Vse to in še mnogo neubesedljivih utrinkov, ki jih lahko vidimo samo na vencu treh apsid šibeniške katedrale.

Glede na to, da je očitno zelo dobro poznal "renesansnega človeka", je Jurij Dalmatinec dal tej cerkveni ikonografiji ter sami katedrali neposreden in širok ljudski značaj. Ta njegova sposobnost je nedvomno močnejša od vseh tistih, do sedaj večjih v dekoraterstvu in gradbeništvu. Dar njegovega opazovanja človekove fizionomije mu je vsekakor bil predvsem prirojen in on kot portretist je s tem prežl in osvežil svojo moč v oblikovanju človeškega obraza. S tem darom je v tem projektu presegel svoje predhodnike, ki so nekaj let pred njim klesali človeške glave pod visečimi oboki severnega stranskega zidu katedrale ali pa tiste, ki so bili pred desetletji ustvarjeni na beneških spomenikih, pa čeprav

so ga tudi oni spodbudili k ustvarjanju tega dela. Ta galerija kamnitih portretov je iskren izliv njegove ljubezni do človeka in do družbe, v kateri je živel. Niti duhovščina niti plemstvo ni od njegatega zahtevalo, saj upodobljenci ne prikazujejo mučnikov, svetnikov, niti darovalcev, ki bi imeli kakršnokoli konotacijo časti, in tudi ne kažejo svojih simbolov ali pa zvitkov z napisi, kot lahko često vidimo pri cerkveni arhitekturi Benetk, mestu Jurijevega šolanja. Tako je mala šibeniška občina Juriju hkrati dopustila, da še naprej išče ter svobodno razvija svoj lastni umetniški značaj. Vendar pa se Jurij Dalmatincev v svojem ustvarjanju ni omejil zgolj na kiparski portret, saj je bil v Šibenik vendarle povabljen, da sezida pobožnemu mestu krščansko svetišče.

Na močnem polpilonu apside, kamor je dodal profilirane in poudarjene okrasne vence ter jih povezal v navpične in vodoravne robove, je izklesal še dva gola ter čvrsta dečka, ki držita v rokah razviti list z napisom. Živahno ter gibko oblikovanje teh dveh teles, njuna "premikajoča" sepostavitev, oživiljena v utripajočo igro svetlobe in sence, je usklajena z valovitim zavojem neukrotljivega pergamenta, na katerem se nahaja dekorativni napis nemirnih gotskih črk v latinskem heksametru, ki izžarevajo vsopohvalo gradnji te cerkve v letu 1443. Pod nogami je Jurij dečkoma vklesal še napis, ki pravi, da je graditelj teh apsid človek, doma iz teh krajev: "*Hoc opus cuvarum fecit magister Georgius Matthei Dalmaticus.*"⁶

Naslednja Jurijeva poteza pri kreiranju "nove" katedrale je bil korak, da stopi z vročega, od sonca kipečega, dišečega in nadobudnega sredozemskega podnebja ter od izbrušenih, komaj postavljenih belih kamnitih blokov, vhladno cerkveno notranjost. Spustil se je v napol podzemne prostore južne apside, kamor je umetelno skrtil *okroglokrstnico*, ki ji je vdahnil povsem lasten ustvarjalni značaj. Obdal jo je z bočnimi nišami ter obokal z zvitim in nizkim svodom. Nad nišami, ki jih pokrivajo rebraste školjke je razprl reliefno čipkasto mrežo visečih lokov ter krožiščin zvil venec bogato izklesanega listja. Na vogalih

Dečka z zvitkom

prostora je prislonil štiri stebre, ki držijo baldahine s kipi slokih prerokov, zavutih v nagubana ogrinjala, ki se hkrati podaljšujejo v okrašene fijale; le-te pa rastejo v križne pasove navzgor ter se stikajo sredi ločenega oboka. Ta "biser" je Jurij ustvarjal med leti 1443 in 1452, pri tem pa mu je pomagal njegov najboljši učenec in sodelavec Andrija Aleši iz Drača.⁷

Te edinstvene in estetske malenkosti razigranega figurativnega, listnatega in geometrijskega kiparskega okrasja je Jurij Dalmatincev umiril prav z reliefom čvrstih angelov, ki lebdijo na svodu ter obdajajo medaljon z likom Stvarnika, ki je prikazan, kot močan bradat stavec, v rokah pa drži letečega goloba v lovorjevem vencu, ki simbolizira Svetega Duha. Vsi ti liki so z značilno polnostjo svojih oblik večje ter prepričljivo zaznamovani na oboku. V strukturi so okrepljeni so z nekakšno antično čvrstostjo ter gotsko napetostjo in ustvarjajo ravnotežje v igri majhnih, izbrušenih, razrezljanih in izžlebljenih oblik razprostrtih reliefnih čipk.

Naslednja posebnost je namreč v sami atmosferi krstilnice, saj razigrani opisani ambient pomirja vlažna kletna svetloba, ki se skrivoma prebija skozi nizka vrata ter sije skozi tri okenca neposredno v idealno ustvarjen predprostor. Od tukaj prihaja ta svetloba nadvse blago, skozi kamnito rešetko, v krstilnico in jo oživilja podobno kot jamo, napolnjeno s stalaktiti, sredi katere se blešči veliki kamniti vodnjak, napolnjen s krstno

Ivan Meštrović, Spomenik J. Dalmatincu

vodo, ki ga držita s krili plahutajoča renesančna putta.

S tem delom je Jurij Dalmatincev prikazal, kako se na slikovit način oživi tip estetskega in majhneganotranjega prostora in kako se hkratičipkasti reliefni okras ugašajoče gotike uskladijo s krepkimi reliefnimi liki, kiv dotiku z nabito prostorninsko celoto dosejajo polno renesančno življenje.

Ko je okoli leta 1452 dokončal krstilnico, je ob njej in ob južni cerkveni apsidi "prislonil" še zakristijo, za katero je izdelal model ometa ter na pergamentu in papirju narisal vse potrebne načrte. Dvignil jo je na tri močne stebre in pri njenem spodnjem delu ustvaril prehodno ložo širokega razpona, da ne bi preprečil in otežilgibanja,ki se jevršiloskozi ozko prometno ulico ter tesna mestna vrata med luko in glavnim mestnim trgom. Z enako idejo je izvedel široko in neobremenjeno stopnišče, ki vodi iz katedrale v prostor zgornjega dela zakristije. Vendar pa se za tedaj "nedokončano" zakristijo, ki pa je bila

izvedena z nekoliko bolj "zračnimi" in lahki konstrukcijami, vendarle ne more trditi, da ni bila izvedena v celoti. V tem primeru je očitno le, da se štirikotna novogradnja ni povsem ujela s katedralo v enojni sklop, vendar pa tega Dalmatincev ni mogel niti izvesti, saj je bil sosednji škofijski dvorec zgrajen že predhodno, in to prav ob istem boku katedrale. Vendar pa se v ploskovitem in blago rezanem zidu zakristije in še posebej v njenem polkrožnem kasetiranem svodu čuti mlo renesančno blaženje obokov. Jurijev naslednik Nikolaj Florentincev, ki je kasneje to delo prevzel, se je namreč ukvarjal predvsem in zgolj s tipičnimi renesančnimi estetskimi finesami.

V vsem do sedajstvarjenem je pomembno tudi naslednje; kako je v razširitvi in dvigu svetišča, v pristopu in postavitvi zakristijeter krstilnice Jurij Dalmatincev s smiselnimi in preračunljivimi rešitvami pokazal svojo iznajdljivost in orientacijo v teh zelo tesnih prostorih ter ozkih prehodih.

Pri arkadah srednje in pri nadgradnjistranskih ladij je prišel do izraza tudi njegov vpliv pri kapitelih. Na klinih obočnih reber in zidnih konzol, ki jih je oživil z maskami in figurativnimi simboli, pa je bil razpored travaj in niz lokov začet in določen že pred njegovim prihodom. Moral ga je pravzaprav nadaljevati po načrtih predhodnih arhitektov, on je le še dvignil devet enakih križnih travaj, ki so jih načrtovale že stare šibeniške družine.⁸Pri gradnji šibeniške katedrale so poleg bogatih plemičev in cerkvenih dostojanstvenikov s svojimi dajatvami sodelovali še meščani, trgovci in obrtniki, pomorci in poljedelci, ribiči in vaščani iz okoliških vasi in otokov.

Obe stranski ladji sta se postopoma nadgrajevali in s tem dajali vtis, kot da z vso svojo zračnostjo obkrožata ter hkrati objemata glavno ladjo. Nad oblimi listnatimi kapiteli in med loki je Jurij dodal razčlenjene zidne polpilone z vdolbljenimi marmornatimi kvadrati. V odsekih lokov je izbočil krogle, nad vsem tem pa je potegnil širok reliefni dvojni pas v prispodobu čistega listja, obrnjenega v dve

smeri, kot da drhti in trepeta v izmeničnem prepihu visoke cerkvene ladje. To kamnito listje je odslej postalo priljubljen motiv njegovih rok ter rok njegovih naslednikov.

Za tem je namreč sledil šenačrt ustvariti "razbremenjene" gornje galerije, ki bi z vitkejšimi arhitekturnimi členi ublažile težo zidov, a hkrati v manjšem obsegu ponovile ritem spodnjih arkad. Vendar pa je tokrat počasnejši tempo zidanjamajhnega "mestnega jedra", pojenjanje sredstev, pa tudi Jurijeva volja, da bi naenkrat in čimprej zajel in ustvaril vse svoje zamisli na različnih mestih gradnje,⁹ pričelo zavirati zidanje stranskih ladij, tako da Jurij žal ni uspel izpolniti obljube, da jih bo "dvignil" v roku treh let. Dokončati ni uspel niti galerij. To svojo največjo fineso – gornjo galerijo – je moral pustiti nedovršeno, prepuščeno vetrovnemu nebu ter divjim primorskim nevihtam.

Jurijevo zamiselo galerijah je uspel realizirati šele mojster Nikolaj Florentinec, vendar mu ni povsem uspelo, da bi jih v enoličnem renesančnem zaporedju uskladil z ozkimi odprtiniami ter živahno členjenostjo spodnjih arkad. Te zamisli pa so senadobudno oprijeli in jo ponovili arhitekti korčulanske katedrale, ideja pa je bila zatem prenešena še v južno Italijo, natančneje v predel Mola di Bari. Florentinec je nato dokončal še ogromne zidnepovršine glavne ladje šibeniške katedrale ter jih prekril s polkrožnim kamnitim svodom; ob tej potezi pa izgledajo Dalmatinčeve že prej izdelane celo nekoliko stisnjene ter krhke.

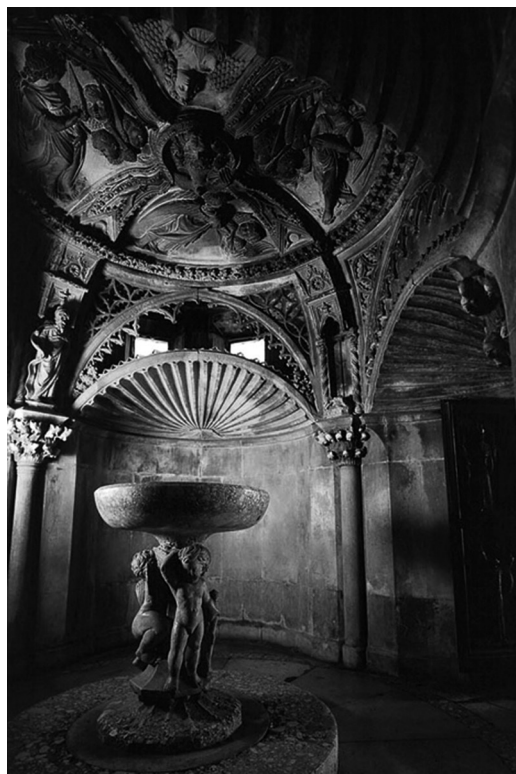
Oba cerkvena portala, ki so jih beneški in severnoitalijanski mojstri slikovito dekorirali pred prihodom Jurija Dalmatinca, je umetnik pustil v prvotnem stanju. Šele na stranskem portalu (*Levja vrata*) nad ukročenima levoma ter mlahavima in okornima kipoma *Adame in Eve*, ki prikazujejo tradicionalne domače motive romanskega stila, je Jurij izdelal kipa *Petra in Pavla* – pa čeprav bi si ti dve skulpturi zaslužili vidnejše mesto. Oblikoval ju je s svojimi značilnimi podrobnostmi, kot so krepkost in živahnost vnjuni nabrani draperiji,

Notranjost

skozi katere sije čvrstost njunih teles. Izdelana sta v čistem ustvarjalnem zanosu, s katerim se je Dalmatinec spopadal vedno znova, pred vsakim še neobdelanim kamnitim blokom, pa čeprav je že vnaprej vedel, da bodo na koncu morda postavljeni nekam napol skriti ali pa na komaj opazni višini. Oba omenjena kipa sta s svojo odličnostjo pokazala še dodaten vzpon Jurijevega kiparskega daru in njegovo premoč nad vsemi tistimi mojstri, ki so pred in po njem klesali, ne samo za to katedralo, temveč po vsej Dalmaciji. Za glavni portal je ustvaril še manjši kip sv. Filipa.

Pomembne projekte, ki jih ni znala v Šibeniku izboljšati ali spremeniti niti nova beneška oblast sredi 15. st., ki je verjela le v svojo obalno trdnjavo ter v opešano začetno delovno vnemo, kije še posebej zaznamovala južno dalmatinsko področje, ni mogla niti znala obdržati mojstrovega zanosu, da bi mu omogočila vsaj dokončati v širokem obsegu začetno delo. Šibeničani so namreč želeli zidati tudi pomembnejše arhitekturne objekte, kot je denimo mestno obzidje in stolpe, poleg tega pa so bili še obdavčeni za gradnjo velikega mestnega vodnjaka, ki so ga sedem let dolbli in sekali v pečino, tako da jim na koncu ni ostalo kaj dosti sredstev za katedralo. Humanista Naplavčič, Mihetič in ostali odbor za gradnjo so jasno videli to škodo, a hkrati so z bolečino v srcunadvse cenili do te točke opravljeno Dalmatinčevo delo: "*Cum omnibus manifestum sit, quod fabrica ecclesiae Sancti*

Krstilnica

*Jacobi de Sibenico omnino egeat provisione ut possit ulterius procedi ad ipsam fabricam, aliter necesse erit eam destruere cum maximo detrimento operis iam facti, quod nisi perficiatur ibit in ruinam, et cum maxima infamia hujus comunitatis, quoniam dicetur et predicabitur per omnes regiones de pusilanimitate nostra eo quod defecerimus a tam preclaro opere...*¹⁹ Iskali so namreč vse možne načine in sredstva, da bi zaključili začeto delo, ki je brez dvoma prekašalo vsoustvarjeno arhitekturo v njihovem mestu.

Politika preračunljivega naročnika naj bi bila namreč takšna, da se vse do smrti naj ne bi odrekel takšnemu remek delu, kot je denimokatedrala v Šibeniku; izboljševal naj bi ga, nabavljal material in zbiral mojstre, kadarkoli bi bila na voljo le minimalna sredstva za delo. Vendar je bilo to šibeniško umetniško delo prekinjeno tudi zaradi stiske, ki je poleg

pomanjkanja financ zrušila majhno mesto; to je bila kuga, ki je v roku devetih let pomorila veliko število meščanov in razkropila mojstre. Temu je sledil še požar, ki je uničil škofijsko palačo in velik del mesta, iz blagajne pa je izginil denar za gradnjo, saj je v njej ostalo le še deset dukatov. Tudi turški vpadi so bili v šibeniški okolici vse pogostejši. Opat in kronist Stjepan Biličić piše, da so že leta 1432 Turki prodrli do Srima, zatem pa vse višje, tako da so že leta 1466 v tem predelu krepko opustošili mnogo vasi in mest. Medtem pa se je Jurij Dalmatinec, željan ustvarjanja, začasno zaposloval še v drugih dalmatinskih mestih – predvsem v Splitu, Zadru in v Dubrovniku.

Po povratku iz Dubrovnika je Dalmatinec prenehal voditi šibeniško delavnico, kot "vodilni mojster gradnje sv. Jakoba", kjer si je dolga leta prizadeval vzgajati generacije klesarjev, kiparjev ter gradbenikov. Njegov poslednji podvig za katedralo je bila pot v Rim, kjer je bilo potrebno urediti dediščino šibeniškega škofa Urbana Vinjaka, ki je umrl v Portu, predmestju Rima. Ta škof si je, tako kot mnogo drugih, na moč prizadeval za ustvarjanje in razvoj katedrale sv. Jakoba. Leta 1467 je uspel dobiti odpustke za tiste, ki so darovali miloščino za gradnjo. Pa kljub temu je bilo vse težje z gradnjo, okolica je bila vse bolj opustošena, upadali pa so tudi prihodki od držav in še posebej od trgovanja.

Leta 1473 je umrl veliki umetnik, še vedno s hrepenenjem v srcu, ko je gledal svoje nedokončano delo. Umrl je Jurij Dalmatinec in hkrati doživel usodo mnogih naših in tujih velikanov... Niti za njegov grob se ne ve...

Sicer so mu po petih stoletjih s prizadevanjem hrvaških kulturnikov in strokovnjakov njegove stroke dodelili priznanje in mesto, ki daje bistveni pečat v razvoju njihove umetnosti in kulture. Umetnik pa vendarle ni ostal samo anonimni "schiafone" temveč Hrvat – Jurij Dalmatinec iz Zadra, največji mojster starejšega umetnostnega stila, ki je odprl pot do renesanse, ta dolgotrajni proces arhitekturno-kiparskega delovanja na tem ozemlju. In zaradi tega je tudi v kamnu ovekovečena

njegova podoba. Jurij Dalmatincev ponosno stoji v delavski opravi s kladivom v roki pred šibeniško katedralo; poln življenjskega patosa, ustvarjenega s kladivom in dletom Ivana Meštovića. S tem naj bi bil vsaj do neke mere povrnjen dolg velikemu ustvarjalcu prostorov ter oblik.

Če še stopimo za trenutek v renesanso; ob koncu 15. st. je bila dvignjena tudi vitka šibeniška kupola, ki jo je udeležil mojster in meščan Šibenika Nikolaj Florentinec. Šibeničani so končno dosegli svoj ponos. Dočakali so "mater cerkva" – stolnico, kot so jo imeli že sosedje Trogirčani in Zadrčani. Morda celo lepšo.

LITERATURA

Karaman Ljubo, *Umjetnost u Dalmaciji XV i XVI vijek*, Zagreb 1933.

Fisković Cvito, *Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb 1947.

Fisković C., Gattin Nenad, *Juraj Dalmatinac*, Zagreb, 1982.

Gruić Nada, *Arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb 1990.

- 1 *Kontrafor* – element v arhitekturi iz kamna ali opeke, grajen nasproti ali pa ob zidu in je namenjen podpiranju zidov drugih arhitektonskih elementov. Najpogosteje se uporablja v gotski arhitekturi.
- 2 *Trolist (trilist)* – 1) poznoromanski lok. 2) oblika gotskega krogovičja, ki jo pogosto obdaja krog ali sferični trikotnik.
- 3 Horizontalna vgradnja je najbolj klasična vgradnja tipov fasadnih elementov. Horizontalni modularni fasadni sistem je sestavljen iz posameznih fasadnih elementov, ki so med seboj spojeni, povezani v horizontalni smeri (vzdolžno) preko sistema *pero-utor* in v vertikalni smeri (prečno) pritrjeni na nosilno konstrukcijo.
- 4 V Šibeniku so Juriju Dalmatincu iz zakona z Elizabeto del Monte odrasli otroci. Njun sin Pavel je sodeloval pri gradnji cerkve sv. Marije Nove ter v manjji tedanjega latiniziranja je prevzel priimek Orsini (v veri, da je potomec te stare rimske rodbine). Hči Jelena pa se je poročila z znanim šibeniškim slikarjem Jurijem Celinovičem. Kot zaslužni član mesta Šibenika je Jurij Dalmatincev stopil v *Veliko bratovščino sv. Marije Pomočnice*, ki je bila ustanovljena leta 1208 v šibeniški trdnjavi, enako imenovani tudi v Benetkah (Vaiverdere); kateri so pripadali škofje, kanoniki, knezi, plemiči ter ugledni meščani. V šibeniškem predmestju sv. Gregor si je leta 1455 Jurij kupil hišo, kjer je imel tudi trgovino in nekaj drugega imetja. Prav zaradi tega se v nekaterih dokumentih omenja tudi kot "Jurij iz Šibenika" in prav tako ga imenujejo nekateri pisci.
- 5 Npr.: Juraj Šizgorič in Jakov Naplavčič.
- 6 To delo je naredil mojster Jurij Dalmatincev (Mátejev sin).
- 7 Pri vseh svojih delih je imel Jurij Dalmatincev pomočnike, ki jih je vzgajal sam v stroki kiparstva in arhitekture. Poleg A. Alešija so z njim sodelovali še Lovro Pinoino, Antun Bussato in Ivan Priblislavič, ki pa so že pred Jurijevim prihodom izvajali določena opravila na katedrali. Nato se je okoli Dalmatinca ustvarila lepa skupina gradbenikov in klesarjev. Jurij Dalmatincev je postal vodilni mojstergradnje, saj je sprejemal dela, izdeloval načrte ter nabavljal kamenje s Korčule in Brača. Kot usposobljeni in priznani mojster je Dalmatincev vodil tudi urbanizacijo Šibenika, ki je bila v mestnem odloku sprejeta leta 1446, in sicer, da morajo biti pročelja na občinskem trgu ter v bližnjih ulicah izdelana v kamnu. Prav tako je nadziral ustvarjanje mestnih vodnjakov, ki so bili takrat v gradnji, njegovi sodelavci pa so tudi nadgradili stavbo, v kateri je danes frančiškanski samostan sv. Lovra. Njeno pročelje je dekorirano s številnimi okrasnimi reliefi, ki imajo značilnosti Jurijeve delavnice, kot npr. školjka na vrhu stavbe ali pa maske pod gotskimi okni ter listnato okrasje.
- 8 Divnić, Gonirbić, Lavčić, Radoslavčić, Tolimerić, Radoslavič, Simeonić, Martinić, Draganić, Tavilić, Vrančić, Tiskovič in še nekateri drugi. Med njimi tudi humanista Jakov Naplavčič in Radoslav Mihetić, oče humanista Ambroza Mihetića.
- 9 Od časa do časa je Jurij Dalmatincev tudi prekinil delo okoli katedrale, ter odšel v druge kraje, kjer je ustvarjal dela po naročilu, med drugim tudi v srednji Italiji. Svoje življenje je izpolnjeval z neprestanim delom, v glavnem na večmestih, a vedno znova se je vračal k svojemu glavnemu delu – šibeniški katedrali.
- 10 "Naj bo vsem prihodnjim jasno, da za gradnjo cerkve sv. Jakoba v Šibeniku sploh ni več sredstev, da bi se lahko nadaljevala njena gradnja, kajti če se sredstva ne najdejo, bo potrebno, da se začeto delo na veliko škodo zruši; kajti, če se to ne naredi, potem se bo zgrajeno samo od sebe zrušilo in to bo v veliko sramoto tej občini, ker se bo povsod govorilo o naši malodušnosti, da smo odstopili od tako čudovitega dela..."
- 11 Fotografije so vzete zGooglea.

Strop krstilnice